

Reading and Analyzing the Role of Bushehr Press in the Constitutional Movement

Abdolrasool Hashemi

1. Ph.D. in Sociology of Economic and Development, Department of Sociology, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran.Iran, Tehran E-mail: r.hashemi35@yahoo.com

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Article	Objective: As one of the pillars of information and one of the most effective mass media, the press plays a decisive role in the political and social developments of countries. In the contemporary history of Iran, the press has a prominent position. Bandar Bushehr is one of the leading cities in the field of press, journalism and news writing. The role of the press in this city has been very important in providing intellectual and cultural grounds for the constitutional movement. This study was compiled with the aim of investigating and analyzing the role of Bushehr press in providing the intellectual and social grounds of the constitutional movement.
Article history: Received :2 August 2022 Received in revised form 16 September 2022 Accepted: 25 October 2022 Published online: 21 December 2022	Methods: The research method used in this study is the documentary and library method, which has been tried to use authentic and first class documents. Results: The results show that the newspapers printed in Bushehr port were closely related to the press in exile such as Habal Al Matin in India and its publication was not limited to this port but was published on a trans-regional scale. Also, dealing with the issue of women, patriotism and global developments such as the Russo-Japanese War, and at the same time being sensitive to the news and events that happened in this country on a national scale are among the features of this press like Mozaffari newspaper.
Keywords: Bushehr Press, Constitutional Movement, Modernity, Mozaffari Newspaper,	Conclusions: The newspaper and press in Bushehr port, like other modern elements, flourished in connection with the process of modernism and colonial countries such as England, but at the very beginning, it defined its identity by confronting colonialism and tyranny. This press has played an effective role in leading different sections of society, including women, to participate in political and social life. According to researchers, Mozaffari newspaper should be considered the most important and advanced revolutionary, freedom-loving and anti-British newspaper throughout the constitutional era.

Cite this article: Hashemi, Abdolrasool, (2022). T Reading and Analyzing the Role of Bushehr Press in the Constitutional Movement. *News Science*, 11 (43), 111-134.

بازخوانی و تحلیل نقش مطبوعات بوشهر در جنبش مشروطیت

عبدالرسول هاشمی^۱

۱. دکتری جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، گروه جامعه‌شناسی واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران، تهران، رایانامه: r.hashemi35@yahoo.com

چکیده	اطلاعات مقاله
مطبوعات به‌عنوان یکی از ارکان اطلاع‌رسانی و از مؤثرترین رسانه‌های گروهی، نقش تعیین‌کننده‌ای در تحولات سیاسی و اجتماعی کشورها دارد. در تاریخ معاصر کشور ما نیز مطبوعات از جایگاه برجسته‌ای برخوردارند و مطالعه تحولات مربوط به تاریخ معاصر کشورمان بدون در نظر گرفتن نقش مطبوعات ناقص خواهد بود. بندر بوشهر در شمار شهرهای پیشتاز در عرصه مطبوعات، خبرنگاری و خبرنگاری است. نقش مطبوعات در این شهر در فراهم کردن زمینه‌های فکری و فرهنگی جنبش مشروطیت اهمیت بسزایی دارد. به باور محققان، روزنامه مظفری را باید مهم‌ترین و پیشرفته‌ترین روزنامه انقلابی، آزادی‌خواه و ضدانگلیسی بوشهر در سرتاسر عصر مشروطیت تلقی کرد. این مطالعه با هدف بررسی و تحلیل نقش مطبوعات بوشهر در فراهم کردن زمینه‌های فکری و اجتماعی جنبش مشروطیت در عهد قاجار تدوین شده است. روش مطالعه اسنادی و کتابخانه‌ایست. نتایج نشان می‌دهد روزنامه‌های چاپ شده در بندر بوشهر در ارتباط نزدیکی با مطبوعات در تبعید مانند حبل‌المتین در هندوستان بوده است و انتشار آن محدود به این بندر نبوده بلکه در مقیاس فرامنطقه‌ای منتشر شده بود. همچنین پرداختن به‌موضوع زنان، وطن‌پرستی و تحولات جهانی مانند جنگ روسیه و ژاپن و در عین حال حساسیت به اخبار و وقایع اتفاق افتاده در این دیار و در مقیاس ملی از جمله ویژگی‌های این مطبوعات مانند روزنامه مظفری است. روزنامه و مطبوعات بوشهر همانند دیگر عناصر مدرن در ارتباط با روند مدرنیسم و کشورهای استعمارگر مانند انگلستان در بوشهر رونق گرفت اما در همان آغاز هویت خود را با آزادی‌خواهی و در رویارویی با استعمار و استبداد تعریف کرد. همچنین این مطبوعات در سوق دادن اقشار مختلف جامعه از جمله زنان به مشارکت در حیات سیاسی و اجتماعی نقش مؤثری ایفا کرده‌اند.	<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۵/۱۱</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۶/۲۵</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۸/۳</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۹/۳۰</p> <p>کلیدواژه‌ها:</p> <p>جنبش مشروطیت، روزنامه مظفری، مدرنیته، مطبوعات بوشهر،</p>

استناد: هاشمی، عبدالرسول (۱۴۰۱). بازخوانی و تحلیل نقش مطبوعات بوشهر در جنبش مشروطیت. *علوم خبری*، ۱۱ (۴۳)، ۱۱۱-۱۳۴.

مقدمه

عصر مشروطیت را باید دوران طلایی مطبوعات در ایران نامید. دورانی که مفاهیمی مانند ملت، قانون، آزادی، ترقی و پیشرفت در مطبوعات این دوره رشد و نمود پیدا کرده و نشان دهنده تغییر نگرش ایرانیان به مقولاتی مانند حکومت و سیاست است. تغییرات اجتماعی - سیاسی در دوران معاصر در ایران در دوران قاجاریه ابتدا با رویارویی ایران با جهان مدرن شکل گرفت. ضرورت نوسازی در ارکان نظام سیاسی و اجتماعی به منظور فایق آمدن بر چالش حاکمان با کشورهای قدرتمند به گسترش نوسازی و مدرنیته در ایران انجامید. بازخوانی و تحلیل مطبوعات این دوره می‌تواند به ما در شناخت و فهم چگونگی تحولات اجتماعی آن دوران کمک کند و چراغی در پیش روی شرایط فعلی جامعه ایران روشن کند.

رویارویی ایران با جهان مدرن در دوران قاجاریه به اوج خود رسیده بود. نوسازی سیاسی در ایران در آغاز از بالا و بنا به ضرورت ایجاد شد. اولین برنامه نوسازی در عصر قاجاریه توسط ایرج میرزا، ولی عهد فتحعلی‌شاه در ارتش در واکنش به شکست ایران از روسیه بود که در آن جنگ قشون قبیله‌ای ایران به آسانی در برابر تجهیزات و سازماندهی مدرن ارتش روس ناتوان شدند. به دنبال این شکست عباس میرزا با آگاهی و شناختی که از پیشرفت‌های علمی و فنی اروپائیان داشت به ضرورت اصلاحات پی برد و با همفکری قائم مقام در راه پیشرفت کشور گام‌هایی برداشت. پس از او در اوایل دوران سلطنت ناصرالدین‌شاه، میرزا محمدتقی‌خان فراهانی معروف به امیر کبیر آغازگر دومین اقدامات در نوسازی بود. ناصرالدین‌شاه خود اولین پادشاه ایران بود که به سفر فرنگ رفت و پیشرفت‌های ممالک غربی را از نزدیک دید. نوسازی و روند مدرنیزاسیون در جامعه ایران به شکل‌گیری طبقه متوسط جدید منجر شد که عمدتاً تحصیل کرده و خواهان مشارکت سیاسی بودند و در وقوع انقلاب مشروطیت تأثیر فراوان داشتند. نوسازی تنها به جذب متخصصان منحصر نشد بلکه ترویج اندیشه‌های جدید در باب حکومت و اداری سیاسی کشور و جامعه و عرصه‌های مانند نظام آموزشی با تأسیس دارالفنون و مدارس به سبک جدید، علوم پزشکی، امور دولتی و بوروکراسی و رسانه‌های جمعی نیز گسترش یافت.

با مطالعه تاریخ روزنامه‌نگاری در ایران، می‌توان شروع و انتشار روزنامه در ایران را از پیامدهای اعزام محصلین به خارج عنوان کرد و سرآغاز آن را باید با میرزا صالح شیرازی، محصل اعزامی به انگلیس دانست. او از جمله کسانی است که در سال ۱۳۲۰ به همت عباس میرزا به خارج اعزام شده بود. وی در اروپا با صنعت چاپ و روزنامه‌نگاری آشنا شد و در پی بازگشت به ایران دستگاه چاپ کوچکی را با خود به ارمان آورد. میرزا صالح در خارج از کشور شاهد پیشرفت‌های اروپا بود و خواستار رسیدن ایران به چنان پیشرفت‌هایی بود. به همین جهت برای آگاهی مردم و درباریان از وضع کشور ایران، تصمیم به انتشار روزنامه‌ای می‌گیرد که مانند روزنامه‌های اروپایی، با درج حوادث و اخبار پایتخت مردم را در جریان امور جاری قرار دهد. بر همین اساس بود که وی در بازگشت به ایران "کاغذ اخبار" را که ترجمه (newspaper) است در یک صفحه در عصر محمدشاه در سال ۱۲۵۲/ق/۱۸۳۷/م منتشر کرد. انتشار روزنامه به عنوان وسیله خبررسانی جدید این امکان را فراهم کرد که خبرهای دولتی مفاهیم دیگر مانند ملت نیز در میان مردم گسترش یابد (شیخاوندی، ۱۳۶۹: ۴۹). روزنامه کاغذ اخبار برای اولین بار درباره اصول آزادی و دموکراسی نوشت (آدمیت، ۱۳۵۵: ۶۲ و محسنیان راد: ۱۳۷۶: ۵۸). انتشار مرتب روزنامه در ایران در سومین سال سلطنت ناصرالدین شاه قاجار با عنوان وقایع اتفاقیه انجام شد. در این زمان روزنامه دولتی دیگری با عنوان طلوع منتشر شد و با توجه به دولتی بودن روزنامه وقایع اتفاقیه، ناصرالدین شاه در سال ۱۸۵۷ دستور انتشار روزنامه ملتی را صادر کرد.

آخرین ربع قرن نوزدهم روزنامه به عنوان وسیله ارتباط جمعی با تغییرات اجتماعی ایران همراه شد و برای اولین بار قدرت روزنامه‌نگاری از دست دولتیان به مردان جدید عرصه مطبوعات منتقل گردید روزنامه‌نگاران ایرانی قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم ایران جمعی از آزادی‌خواهان تحصیل کرده خارج و ایرانی‌های فرنگی مآب و اروپادوست آن زمان بودند که سیاست و اصلاحات مملکتی را با حرفه روزنامه‌نگاری به هم آمیختند و اغلب اهل علم و ادب بودند (مولانا، ۱۳۹۱: ۵۹). نمونه روزنامه‌نگاران ایرانی کسی مانند میرزا صالح شیرازی بود که نه تنها تاریخ و جغرافیا و فلسفه اروپا را یادگرفت بلکه زبان‌های خارجی از جمله انگلیسی و فرانسه را آموخت. بسیاری از خصایص او را روزنامه‌نگاران بعد داشتند (ذاکر حسین، ۱۳۸۴: ۲۸).

از جمله پدیده‌های روزنامه‌نگاری در این دوران که با شروع عصر مطبوعات شکل گرفت روزنامه‌نگاری در تبعید بود. به دلیل شرایط اجتماعی و سیاسی حاکم در این دوران برخی از منتقدان مانند سیدجمال‌الدین اسدآبادی فعالیت‌های خود را در خارج

از کشور گسترده‌اند. اولین روزنامه آزادی‌خواه مهاجر توسط دو روزنامه‌نگار جوان به نام‌های میرزاملهمدی و محمدطاهر در سال ۱۸۷۵ م در استانبول به نام اختر منتشر شد و در ایران مخفیانه توزیع گردید. نفوذ اختر به علت مقالات پرمعنی که توسط این دو جوان و عده دیگری از نویسندگان ایرانی تهیه می‌شد سبب شد عده قابل توجهی از آزادی‌خواهان دور هم گرد آیند و به بسط افکار مشروطه‌خواهانه بپردازند. مطبوعات در این دوره توانستند به عنوان پلی بین گروه‌های ضدسلطنت عمل کنند و طبقات مختلف مانند روحانیون و روشنفکران ایرانی و تحصیل کردگان خارج از کشور برقرار کنند (همان: ۳۲).

هدف از این مطالعه بررسی و شناخت نقش مطبوعات بوشهر در حیات سیاسی و اجتماعی مردم ایران و به‌ویژه مردمان ساکن در نواحی جنوب ایران و خلیج فارس است. از این رو این سؤال مطرح می‌شود که چالش‌های روزنامه‌نگاری در اوایل شکل‌گیری روزنامه در جنوب ایران و شهر بوشهر چه بوده است؟ و گردانندگان این نشریات چه محتوایی را خلق کرده‌اند؟ و چه نقشی در حیات سیاسی اجتماعی این مناطق داشته‌اند؟ و چه زمینه‌های بسترهای اجتماعی و اقتصادی و جغرافیایی در شکل‌گیری این مطبوعات مؤثر بوده است؟

پیشینه پژوهش

تحقیقات متعددی درباره نقش مطبوعات در عصر مشروطیت انجام شده که به برخی از آنها اشاره می‌شود. بازخوانی مفهوم آزادی در مطبوعات مشروطه (۱۳۲۴-۱۳۲۷ ق) عنوان پژوهشی است که با روش تحلیل محتوا از مفهوم آزادی در مطبوعات مشروطه انجام شده است. بر این اساس نویسندگان مطبوعات این دوره نتوانستند رویکردی پویا نسبت به این مفهوم پیدا کنند که به رهیافتی افزون بر رهیافت قبل از خود منجر شود، در حالی که روشنفکران پیش از مشروطه به رهیافتی نوین و خلاقانه از آزادی به مثابه امری دورنی - بیرونی (روان‌شناختی جامعه‌شناختی) رسیده بودند و در نتیجه توانسته بودند آن را با جامعه ایرانی منطبق کنند. به عبارتی نویسندگان مطبوعات دوره مشروطه به تقلید بسنده کردند و مصرف کننده آرای پیشینیان شدند (رفعتی پناه مهرآبادی و سلیمانی دهکردی، ۱۳۹۵: ۹۷).

پژوهشی دیگر با عنوان «مطبوعات و نحوه تعامل آنان با ارکان حکومت مشروطه در دوره مجلس اول (۱۳۲۶-۱۳۲۴ق)» با استفاده از روش تاریخی و رویکرد توصیفی - تحلیلی انجام شده که بر اساس یافته‌ها، پس از پیروزی مشروطه و استقرار نظام سیاسی جدید، رابطه مطبوعات با مجلس و دولتمردان و خصوصاً شاه دچار افت و خیزهای فراوانی شد. اگرچه عملکرد مطبوعات در بیان آزادانه اخبار و رویدادها و همچنین رویکرد انتقادی آنها نسبت به اوضاع اجتماعی و سیاسی و خصوصاً نقد حاکمیت، پس از پیروزی مشروطه رشد و نمود بیشتری یافت، اما مطالب آگاهی‌بخش و روشنگرانه و گاه تندروی‌های برخی از این مطبوعات، باعث ایجاد جریان‌های فکری مخالف و بروز واکنش‌هایی از سوی مخالفان در جهت ایجاد محدودیت بیشتر برای مطبوعات گردید (بلندی، فاطمه و همکاران، ۱۴۰۱، ۳۶۲۹).

درزمینه نقش سیاسی - اجتماعی مطبوعات در انقلاب مشروطیت پژوهشی با رویکرد تحلیل محتوا در سرمقاله‌های روزنامه‌های روح القدس و صوراسرافیل انجام شده که نشان می‌دهد که در سرمقاله‌های روزنامه روح القدس، بیشتر به مسائل و موضوعات سیاسی پرداخته شده است، ولی در سرمقاله‌های صوراسرافیل، علاوه بر مسائل سیاسی، مسائل و موضوعات اجتماعی، مذهبی نیز بررسی شده است. در مجموع، یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که دو روزنامه مذکور که هر دو زاینده مشروطیت و قربانی استبداد می‌باشند، در جریان انقلاب مشروطیت، با ترویج افکار آزادی‌خواهانه و انتقاد از حکومت استبدادی، نقش مهمی در آگاهی و تنویر افکار عمومی مردم ایران در آن دوره داشته‌اند (رسول اف و راسخ، ۱۳۹۷، ۱۳).

پژوهشی با هدف بررسی جایگاه زنان در مطبوعات مشروطه با تأکید بر روزنامه *زنان* انجام شد. این روزنامه که یکی از برجسته‌ترین مطبوعات زنان در اواخر دوره قاجار (۱۲۹۸ شمسی) به‌شمار می‌رود، حاوی مطالبی چون برابری جنسیتی و توجه به حقوق اجتماعی زنان، از جمله تساوی حقوق اجتماعی با مردان و مشارکت سیاسی زنان است که نقشی اساسی در بیداری و آگاهی زنان ایرانی داشت. این پژوهش به شیوه اسنادی و به روش تحلیل محتوا گردآوری شده است. پرداختن به این دوره به دلیل حضور فعال اجتماعی زنان برای نخستین‌بار به شکل شبه‌صنفی اهمیت دارد. دوره‌ای که زنان به مطرح کردن درخواست‌های اجتماعی خود

می‌پردازند که در این بین ایجاد مدرسه برای دختران از اصلی‌ترین درخواست‌های آنان است. این تحقیق به ثمر رسیدن تلاش اجتماعی و احقاق حقوق اجتماعی زنان را نشان می‌دهد (زنجان‌زاده و باغ‌دار دلگشا، ۱۳۹۴، ۶۱).

روش تحقیق

روش تحقیق در این مطالعه اسنادی و کتابخانه‌ایست. در این روش تلاش شده است از منابع معتبر و دست اول استفاده شود. بدین منظور ضمن معرفی مطبوعات این شهر به عرصه‌های فعالیت‌های روزنامه‌نگاری و رویکردهای متولیان و گردانندگان این مطبوعات در قبال مسائل دوران خود پرداخته می‌شود.

یافته‌ها

شکل‌گیری مطبوعات در بوشهر

بندر بوشهر به دلیل موقعیت جغرافیایی و استراتژیک خود و قرارگرفتن در مرکز خلیج فارس آن از زمان نادرشاه افشار که بوشهر جدید تأسیس گردید، مورد توجه دول قدرتمند اروپایی و غیر اروپایی قرار داشت. کمپانی‌ها و بنگاه‌های تجاری و مؤسسات و نمایندگی‌های سیاسی و اقتصادی یکی بعد از دیگری به این بندر روی آوردند و در نتیجه امور بازرگانی و کارهای اقتصادی این بندر رونقی فراوان یافت، آن‌گونه که طبق اسناد موجود، به‌ویژه در دوره قاجار عایدات گمرک بوشهر چند برابر بیش از عایدات دیگر بنادر ایران بود. کشورهای استعمارگر، با درک موقعیت استراتژیک خلیج فارس و با توجه به حساسیت بوشهر از نظرگاه اقتصادی - نظامی، در استقرار نمایندگی و تأسیس کنسولگری در این بندر با هم به رقابت و چالش پرداختند و در راستای تأمین منافع سیاسی و اقتصادی خود، در این بندر نمایندگی‌های سیاسی ایجاد نمودند. روابط اقتصادی - سیاسی و حضور دیپلماتیک سوداگران خارجی و ارتباط تجاری بوشهر با کشورهای خارجی در امر صادرات و واردات مستلزم مهاجرت و مسافرت مردم این سامان به خارج از کشور و آشنایی با مسائل اجتماعی، فرهنگی، سیاسی اقتصادی جهان و آگاه‌شدن از تحولات فکری و علمی دنیای غرب بود. آگاهی سیاسی مردم بوشهر با عوامل فرهنگی دیگر مانند انتشار نشریاتی چون مظفری، اصلاح و طلوع در دوره قاجار، سبب گردید در بحبوحه انقلاب مشروطیت مردم این منطقه نیز در این رستاخیز بزرگ نقش بزرگی ایفا نمایند (مشایخی، ۱۳۸۷، ۱۴۰). اواخر قرن نوزدهم در بوشهر چندین کنسولگری و دفتر تجاری فعال بودند و دروازه ورود مدرنیته در جنوب ایران و خلیج فارس به‌شمار می‌رفت و محافل فرهنگی و سیاسی آن با هندوستان، انگلستان، فرانسه و آلمان در ارتباط بودند و مرتب روزنامه‌های انگلیسی زبان و فارسی زبان چاپ هندوستان به این شهر وارد می‌شد (یاحسینی، ۱۳۹۳، ۱۶).

براساس اسناد موجود مردم بندر بوشهر یکی از طرفداران عمده مطبوعات اپوزیسیون چاپ مصر، لندن، هندوستان و عثمانی بودند و با شور و شوق این نشریات را مطالعه می‌کردند. حتی سال‌ها قبل از انتشار روزنامه فارسی‌زبان در هندوستان، تحصیل‌کردگان و نخبگان بوشهری از طریق مطالعه کتاب‌ها و روزنامه‌های فرانسوی و انگلیسی با فرهنگ روزنامه‌خوانی آشنا بوده‌اند، به طوری که یکی از اقلام مهم وارداتی از لندن و هندوستان به بوشهر، کتاب و روزنامه بوده است. اگرچه هنوز آن‌چنان که باید و شاید تأثیر نشریات در گسترش اندیشه‌های مشروطه‌خواهی بوشهر مورد توجه قرار نگرفته است اما با نگاهی اجمالی به این نشریات و مطالب برخی از آنها می‌توان به نقش این نشریات در پیدایش جنبش مشروطه‌خواهی در بوشهر آگاه شد. روزنامه «مظفری» از جمله نشریه مهم و تأثیرگذاری بود که در بندر بوشهر به همت مدیری جسور و شجاع به نام میرزا علی‌آقا لیبب‌الملک شیرازی به چاپ می‌رسید و نقش بسیار مهمی در اشاعه و دفاع از مبانی مشروطه ایفا می‌کرد (یاحسینی، ۱۴۰۱).

در کتاب تاریخ تحلیلی مطبوعات ایران اشاره شده که میرزا صالح شیرازی که پدر مطبوعات و روزنامه‌نگاری ایران است از اهالی فارس و کازرون بود و بین کازرون و بوشهر نیز مراودات تجاری همواره در جریان بوده و به همین خاطر است که مورخان حوزه مطبوعات بر این باورند که وی در نوجوانی به بوشهر سفر کرده و برای نخستین مرتبه با روزنامه در بوشهر آشنا شده است و از همان‌جا این علاقه در او به‌وجود می‌آید و پس از سفر به اروپا آن را تقویت و «کاغذ اخبار» را در محرم سال ۱۲۵۳ هجری قمری

و در زمان عباس میرزا منتشر می‌کند. به هر روی، مردم بوشهر استقبال خوبی از روزنامه‌های مخالف حکومت قاجار داشتند و از طرفداران عمده مطبوعات اپوزیسیون چاپ مصر، لندن و هندوستان بودند. «آقاخان کرمانی» در نامه‌ای که از عثمانی برای «میرزاملکم‌خان» مدیر و سردبیر روزنامه قانون در لندن ارسال کرده بود به این مسئله اشاره کرده است: «آدم موثقی از بوشهر ... آمده و می‌گوید روزنامه‌های قانون در آن نواحی رستاخیز عظیم برپا کرده‌اند» (محیط طباطبائی، ۱۳۷۹: ۲۶).

روزنامه‌های طلوع و اصلاح

نخستین روزنامه مستقل و محلی شهر بوشهر «طلوع» نام داشت که در اوایل سال ۱۳۱۸ هجری قمری یعنی ۱۱۷ سال پیش به سردبیری «عبدالحمیدخان ثقفی» ملقب به «متین‌السلطنه» با خط نسخ و چاپ سنگی، همراه با تصویر و کاریکاتورهای طنزآمیز ضد استبدادی بود که چاپخانه مظفری آن را چاپ می‌کرد. مطالب این روزنامه اغلب در محکوم‌کردن استبداد بود. در کتاب تاریخ مطبوعات ایران در دوره مشروطیت؛ جلد دوم ص ۱۴۱ آمده است «اولین روزنامه هجایی، فکاهی که به شیوه ریشخند منتشر شد، روزنامه طلوع است که از سوی متین‌السلطنه منتشر می‌شد. وی بعدها نماینده دور دوم مجلس شورای ملی گشت. به گفته سیدقاسم یاحسینی، مؤلف کتاب «صدسال مطبوعات بوشهر»، این روزنامه در تیراژ اندکی چاپ می‌شده و به همین دلیل امروز حتی یک نسخه از آن نیز در هیچ کتابخانه‌ای موجود نیست. این روزنامه در همان سال نخست، چند شماره بیشتر منتشر نکرد و چون مصور بود، و امکانات چاپی در آن زمان کم و مشکلات زیادی داشت، احتمال داده می‌شود که دلیل تعطیلی طلوع در بوشهر همین باشد (ادوارد گرانویل، ۱۳۸۶).

روزنامه اصلاح نیز در سال ۱۳۲۷ هجری قمری که هوادار انقلاب مشروطه در ایران بود به مدیریت محمدرضا بوشهری منتشر می‌شد. که مورد استقبال روشنفکران و طرفداران آزادی بیان در این بندر قرار گرفت. این روزنامه هر چهارشنبه، طبع و هر پنجشنبه توزیع می‌شد و در سرلوحه آن نوشته شده بود: «جریده‌ایست آزاد و در اصلاحات سخن می‌گوید» این روزنامه محتوی اخبار و مقالاتی در دفاع از انقلاب مشروطه و حوادث انقلاب مشروطه در بوشهر بود. با به قدرت رسیدن رضاشاه مدیر این روزنامه از جمله کسانی بود با او به مخالفت پرداخت و مقالاتی را علیه دیکتاتوری او منتشر کرد و همین مسئله موجب شد تا روزنامه «اصلاح» چندین بار توسط مقامات دولتی توقیف شود (صدرهاشمی، ۱۳۶۴).

روزنامه مظفری

مهمترین و تأثیرگذارترین مطبوعه عصر مشروطیت در بوشهر، روزنامه مظفری است. این روزنامه در شهر بوشهر به مدیریت آقامیرزا عبدالحمیدخان متین‌السلطنه تأسیس و در سال ۱۳۱۹ق منتشر شد. اولین شماره روزنامه مظفری با چاپ سنگی در تاریخ هفت شوال ۱۳۱۹ قمری انتشار یافت. میرزا عبدالحمیدخان متین‌السلطنه مدیر مظفری همان کسی است که ابتدا در بوشهر روزنامه طلوع و بعد روزنامه مظفری را تأسیس و منتشر نمود. پس از چندی مدیریت روزنامه مظفری به عهده آقا میرزا علی لیبب‌الملک شیرازی واگذار شد و شاید هم از ابتدا با متین‌السلطنه همکاری داشته است ولی به هر صورت با رفتن متین‌السلطنه به تهران اداره امور روزنامه مستقلاً به عهده امیرزا علی آقا واگذار شد. اسم روزنامه به خط شکسته دو دفعه نوشته شده و در بالای آن شیر و خورشید و در زیر آن سال تأسیس ۱۳۱۹ درج شده است. در زیر عنوان روزنامه، مظفری بدین قسم معرفی شده است: «در این جریده از هرگونه وقایع و اخبارات و مطالب مفیده راجع به صنعت و تجارت و مقالات علمیه و ادبیات و هر نوع لایحه که متضمن فواید دولتی و منافع ملی و مصالح مملکتی باشد بحث می‌شود نوشته‌جات بی‌غرض و عام‌المنفعه که منافی با دین و دولت نباشد پذیرفته و درج خواهد شد و مکاتیبی که درج نشود صاحبش حق استرداد آن را ندارد.» در هر شماره فهرست مندرجات در ستون اول صفحه اول چاپ شد (صدرهاشمی، ۱۳۶۳: ۲۱۱).

همچنین در خصوص این روزنامه آمده است که مرحوم میرزا علی آقا شیرازی مدیر مظفری برای تهیه مطبوعه سربی سفری به هندوستان نموده و پس از تهیه مطبوعه به بوشهر بازگشته و از ابتدای سال چهارم روزنامه را با چاپ سربی منتشر کرد.

شماره اول سال هفتم روزنامه مظفری در شانزده صفحه به قطع کوچک خشتی در مطبوعه سربی که باید همان مطبوعه مظفری بوشهر باشد و اسمی از آن در روزنامه نیست در تاریخ ۲۶ شهر صفر مطابق نه برج حمل ۱۳۲۶ هجری طبع و توزیع شده است. سرلوحه روزنامه مانند سال چهارم و دارای شیر و خورشید است. سایر خصوصیات روزنامه نیز مانند سال چهارم منتهی قطع صفحات قدری کوچک شده و در عوض ماهی چهار نمره طبع و توزیع گردیده است (همان: ۲۱۳).

در زمان صدارت عین‌الدوله روزنامه مظفری در بوشهر توقیف و مدیر آن آقای میرزا علی‌آقا لیب‌الملک محبوس گردید و این توقیف مصادف با سال چهارم انتشار روزنامه مظفری بوده است. به وساطت جناب آقای اعتمادالسلطنه وزیر انطباعات در رجب ۱۳۲۴ ق مدیر مظفری نیز از حبس نجات یافته و روزنامه‌اش از توقیف خارج می‌شود. پس از دو سال توقف در بوشهر و انتشار روزنامه مظفری مجدداً در سال ۱۳۲۶ ق هنگام وقوع حوادث بمباردمان مجلس و نفی آزادی‌خواهان از تهران مدیر مظفری از آن شهر فرار و رهسپار هندوستان شد. پس از برقراری مجدد رژیم مشروطیت و بازگشت آزادی‌خواهان به دیار خود، مدیر مظفری نیز از مسافرت هندوستان و مصر و حجاز بازگشت و برای بار دیگر روزنامه مظفری را در شهر خود منتشر کرد. پس از ۲ سال توقف در بوشهر و انتشار روزنامه مظفری روز ۱۸ صفر ۱۳۳۰ ق دو نفر مأمور از طرف حاکم بوشهر میرزا علی‌آقا شیرازی مدیر مظفری را به بندر ریگ تبعید می‌نمایند و برای بار دیگر روزنامه مظفری تعطیل می‌شود. با همه مشکلات و موانع این آزادمرد هنگام تبعید و آوارگی دست از اظهار عقاید و دشمنی خود با انگلیسی‌ها و مستبدین برنداشته و روزنامه را در مکه و کربلا به نام غیرت منتشر ساخته است. پس از فوت مدیر مظفری روزنامه مظفری به مدیریت فرزندش میرزا محمدکریم شیرازی منتشر شده [...] با همان خصوصیات و سبک سیاق در هشت صفحه به قطع کوچک طبع و منتشر گردیده است (همان: ۲۱۵).

روزنامه مظفری در زمره مطبوعات روشنگر و پیشرو است و پس از تربیت، دومین روزنامه‌ای است که توانست عبارت مظفری جریده‌ای است آزاد را در کنار عنوان صفحه نخست خود چاپ کند (گوئل کهن، ۱۳۶۰). در مورد این روزنامه گفته شده که «این روزنامه مطالبی محتوایی شامل، اخبار محلی و برخی حوادث ایران و جهان و نیز مقالات متنوع سیاسی، علمی، اجتماعی، و فرهنگی داشته است و دوش به دوش روزنامه «حبل‌المتین» هندوستان پیش می‌رفت، منتها چون حبل‌المتین در خارج ایران طبع و توزیع می‌شد، دشمنان آزادی ایران دسترسی به توقیف و جلوگیری از انتشار آن را نداشته‌اند، فقط یکی دوسه بار توانستند از ورود آن به خاک ایران جلوگیری کنند اما مدیر مظفری چون در داخل ایران می‌زیسته، دچار همه‌گونه عذاب و شکنجه شده و نگذاشته‌اند با قلم خود مردم جنوب را بیدار کند و از این جهت وقایع ناگوار سختی برای او پیش آورده و عاقبت او را از بوشهر تبعید و در بندر ریگ، بصره و کربلا سرگردانش ساخته‌اند. انتشار این روزنامه تا سال ۱۳۴۰ هجری قمری یعنی پس از بیست و یک سال قمری ادامه یافت و سرانجام به دنبال بحران مالی و دگرگونی‌های سیاسی و اجتماعی ناشی از به‌قدرت رسیدن رضاشاه، انتشار آن متوقف و به این ترتیب، یکی از قدیمی‌ترین و دیرپاترین روزنامه‌های بوشهر برای همیشه تعطیل می‌شود» (باحسینی، ۱۳۷۴).

گوئل کهن (۱۳۶۰) نیز درباره اهمیت و جایگاه تاریخی روزنامه مظفری چنین نوشته است: «در میان این مطبوعات غیردولتی که سال‌های استبداد در ایران منتشر می‌شد، «طلوع» و «مظفری» در بیداری توده‌ها و در جهت گسترش اندیشه‌های نوین و مبارزه بر ضد استبداد، نقش مهمی ایفا کردند. روزنامه مظفری که در زمره مطبوعات روشنگر و پیشرو است، پس از تربیت دومین روزنامه‌ای است که توانست، عبارت مظفری جریده‌ای است آزاد را در کنار عنوان صفحه نخست خود چاپ کند». این روزنامه یکی از نشریات آزادی‌خواه و مستقل و وطن پرستی بود که ضمن احترام به اسلام و مذهب شیعه و حتی نزدیکی به برخی علما و روحانیون خوش فکر و نواندیش تلاش‌های زیادی را برای آشنایی ایرانی‌های با حکومت قانون تعلیم و تربیت نوین بر مبنای اصول مدرنیته انجام داد. در ادامه برخی از موضوعات مطرح شده و موضع‌گیری‌های این روزنامه در قبال وقایع و اتفاقات و شیوه روزنامه‌نگاری آن شرح داده می‌شود.

مسئله زنان

موضوع زنان در جامعه ایران از حساسیت خاصی برخوردار بوده است. گردانندگان روزنامه مظفری و از جمله آقایبب‌الملک که یک روزنامه‌نگار مستقل، روشنفکر و آزادی‌خواه دوران مشروطیت بود با درک حساسیت‌های فرهنگی طرح مسئله زنان و اجتناب از مواجهه با اقشار مذهبی و روحانیون که در جامعه ایران نفوذ قابل توجهی داشتند و از طرفی دیگر بنا به مسئولیت‌های اجتماعی برای مقابله با وضعیت نامطلوبی که زنان در جامعه ایران داشتند در بیان مطالب رویکردی را پیش گرفتند که به بهترین وجه پیام‌های خود را به مخاطبان برسانند. این روزنامه در ظاهر به طور مستقیم به موضوع زنان نمی‌پرداخت اما آنان را فراموش نکرد. مدیر و گردانندگان روزنامه مظفری برای آگاهی بخشیدن به زنان و به‌طور کلی مخاطبان خود کوشیدند با ترجمه مقالات و اخباری درباره دیگر زنان دنیا مانند امریکا، اروپا و کشورهای مانند ژاپن و حتی زنان مسلمان قفقاز و ترکیه، مخاطبان خود را از وضعیت اسفبارشان آگاه کنند. در راستای چنین راهبردی بود که این روزنامه به طور مرتب و مداوم و به بهانه‌های مختلف اخبار و مطالبی درباره ضرورت آموزش زنان مسلمان در اقصی نقاط جهان مانند وضعیت دختران در باکو، زنان دانشمند و تحصیل کرده، زنان سیاح، زنان روزنامه‌نگار، زنان خیر و زنان فعال در امور اجتماعی مانند نقش زنان ژاپنی در جنگ بار روسیه تزاری و حتی بحث‌های نظری در باب زنان شرقی و اسلامی با زنان غربی از نشریات انگلیسی، فرانسوی و عربی ترجمه می‌کرد. چنین استراتژی در طرح مسائل و موضوعات پیرامون زنان نه تنها کم خطر بود بلکه بسیار نیز مؤثر و آگاهی بخش و تحرک آفرین بود. این مشی کاری تا سال‌ها بعد نیز مورد استفاده دیگر فعالان حقوق زنان مانند خانم الیز سانارسبایان محقق و مورخ حبش زنان در ایران بود (یا حسینی، ۱۳۹۳: ۱۲).

روزنامه مظفری نسبت به آموزش و سوادآموزی زنان حساسیت خاصی داشت. یکی از مهمترین مشکلات زنان ایران در سال‌های انقلاب مشروطیت فقدان آموزش و سوادآموزی بود تلقی عمومی چنین بود که زنان نباید به مدرسه بروند و درس بخوانند. وظیفه اصلی زن خانه‌داری و شوهرداری است. روزنامه مظفری خواهان آموزش دختران بود و راه‌های مختلفی را برای توجه اذهان عمومی به ضرورت آموزش زنان به کار برد. یکی از راه‌های انتقال پیام را گزارش وضع زنان در کشورهای پیش رو مانند ژاپن قرار داد.

"بعضی را عقیده بر این است که یکی از طرق عمده ترقی ژاپون تعلیم نسون است. چنان چه حساب کرده‌اند که صدی پنجاه و پنج زن‌های ژاپون تعلیم یافته‌اند (روزنامه مظفری، ۱۳۲۱ ق ص ۷۲۹)"

روزنامه مظفری حتی لزوم آموزش زبان‌های خارجی را نیز در کنار زبان ملی در نظام آموزشی خاطر نشان می‌سازد. در اینجا نیز ضمن تأکید بر برابری زنان و مردان در آموزش، ژاپن را به عنوان کشوری مترقی در این زمینه مثال می‌زند:

"اهالی ژاپون خواه انان و خواه ذکور از عمر شش تا چهارده ساله یعنی هشت سال تمام مجبور به تحصیل علمند غیر از مبادی علوم و فنون در ظرف چهارسال اول طالبان و شاگردان باید زبان چین و ژاپونی را تکمیل نموده و خصوصاً زبان انگلیسی را به صورت مرغوب نوشته و خوانده و با کمال سهولت تکلم نمایند (روزنامه مظفری ۱۳۲۳ ق: ۶)." "

مهمترین مقاله‌ای که روزنامه مظفری در تمام دوران پنج‌ساله اول پیش از مشروطیت چاپ و منتشر کرد ترجمه مقاله‌ای با عنوان «نساءنا و نساء هم» (زنان ما و زنان آنها) بود. این مقاله را یک نواندیش دینی مصری به نام محمدغانم و سلیم فبین در روزنامه النیل به عربی منتشر کرد. روزنامه مظفری آن را ترجمه و در شماره‌های ۵۱ و ۵۲ و ۵۴ منتشر کرد. در این مقاله نویسنده با استناد به مطالبی از روزنامه ترجمان روسی و برخی احادیث پیامبر گرامی اسلام و تاریخ صدر اسلام مطالبی درباره ضرورت آموزش و تعلیم و تربیت دختران و زنان و از همه مهمتر امکان فعالیت اقتصادی و اجتماعی برای زنان و توصیه اسلام به چنین مواردی نگاشته است (یا حسینی، ۱۳۹۳، ۳۱).

«مخفی نماند که شریعت سهل محمدی(ص) تجارت را به انان، حرام یا مکروه نکرده است چنانچه که علم را برایشان نیز حرام نفرموده است. بلکه طلب علم را بر هر مسلم و مسلمه‌ای فرض فرموده است و در تجارت زنام صدر اسلام که زنان تجارت می‌کردند و اخبارات عدیده و مثاله‌ای بسیار و شهود بی‌شمار در دست داریم»

ترجمه این مقاله در روزنامه مظفری را باید یک حرکت انقلابی در شرایط اجتماعی و فرهنگی آن دوران نام برد روزنامه مظفری در زمانه‌ای این مقاله را در بوشهر منتشر کرد که تا ده‌ها سال بعد از انقلاب مشروطیت بسیاری از روحانیون و محافظه‌کاران با تعلیم و تربیت دختران و تأسیس مدارس نوین حتی برای پسران مخالف بودند و مجتهد بانفوذ و مقتدری مانند آیت اله شیخ فضل الله نوری صراحتاً در یکی از لوایح که در استانه حرم عبدالعظیم منتشر کرد مدارس دخترانه را در ردیف فاحشه‌خانه‌ها قلمداد کرد (همان).

جنگ ژاپن و روسیه

جنگ ژاپن و روسیه در سال ۱۹۰۴ میلادی و شکست روسیه تزاری از کشور کوچک آسیایی مانند ژاپن بسیار مورد توجه روزنامه‌ها و مطبوعات و محافل سیاسی اجتماعی ایران قرار گرفت. مردم ایران که خاطره بدی از شکست ایران از روسیه و ازدست رفتن بخش‌های زیادی از قلمرو سرزمینی طی معاهده‌های تحمیلی ترکمنچای و گلستان داشتند، از پیروزی‌های ژاپن شگفت زده و خوشحال شدند و با مقایسه وضع خود و کشور ژاپن به دنبال تحلیل و فهم علل شکست ایران و پیروزی ژاپن بودند. نشریات فارسی از جمله روزنامه جبل‌المتین که در کلکته چاپ می‌شد اخبار جنگ روسیه و ژاپن را مرتب بازنه داده و تحلیل می‌کردند (رجب زاده، ۱۳۷۱: ۹۹). منبع اصلی اخبار جنگ ژاپن و روسیه، همانند بسیاری اخبار جهانی دیگر روزنامه رویترز بود که اطلاعات آن به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم از طریق روزنامه‌های دیگر به‌خصوص جبل‌المتین، که در آن ژاپن عنوان امپراتوری باشکوه داشت (جبل‌المتین، ۱۹۰۷: ۱) در سرتاسر کشور منتشر می‌شد. مردم نیز از ارسال اخبار جنگ توسط کنسولگری‌ها تعجب کرده بودند و دیگر کسی نبود از جنگ با خبر نباشد (سوزوکی، ۱۳۹۳: ۶۵-۶۶) دلیل این پوشش خبری به اهمیت زیاد جنگ برای بریتانیا و اتحاد این کشور با ژاپن باز می‌گشت. البته لازم به ذکر است که تبلیغات بین‌المللی به‌جز بریتانیا، توسط ایالت متحده آمریکا نیز به انجام می‌رسید (کشاورز و چایچی امیرخیز، ۱۴۰۰: ۱۹۶).

در میان روزنامه‌های داخل کشور روزنامه مظفری همزمان با روزنامه جبل‌المتین بود از همان آغاز منازعه بین آن دو کشور حجم قابل ملاحظه‌ای از مطالب خود را به انعکاس این واقعه اختصاص داد و از رشادت‌ها و وطن‌پرستی ژاپنی‌ها می‌نوشت (یاحسینی، ۱۳۹۳: ۶۰). این روزنامه در کنار اخبار جنگ روسیه و ژاپن مقالات و اخبار متعددی درباره زنان ژاپنی و مواضع آنان در قبال جنگ کشورشان با روسیه تزاری به چاپ رساند. هدف از نگارش و چاپ این مقالات همانا تحریک و تهییج زنان و مردان ایرانی به حضور اجتماعی و فداکاری در راه میهن بود. این مقالات بیانگر بخشی از تاریخ جنبش زنان در ایران و تأثیر جنگ روسیه و ژاپن بر این جنبش بود. روزنامه مظفری داستان‌های متعددی را از شجاعت‌ها و رشادت‌های زنان ژاپنی و ملت ژاپن نقل می‌کند (همانجا: ۶۳ - ۷۴). بنابراین اخبار جهان و تغییرات ملل و دول که به مردم ایران می‌رسید در پیروزی مشروطیت تأثیرگذار بود. برای مثال پیروزی ژاپن بر روسیه در سال ۱۲۸۱ش است انعکاس زیادی در ایران یافت که این آگاهی‌ها به مدد مطبوعات بود.

مشی ضد استعماری

روزنامه مظفری را باید مهم‌ترین و پیشرفته‌ترین روزنامه انقلابی، آزادی‌خواه و ضدانگلیسی بوشهر در سرتاسر عصر قاجار تلقی کرد. این روزنامه برای نخستین بار، علاوه بر بندر بوشهر، نه تنها در سرتاسر ایران، بلکه در هندوستان، مصر، اروپا، قفقاز و روسیه و عثمانی مشترک پذیرفت و عملاً یک سیستم خبرگیری و خبررسانی بین‌المللی در بوشهر عصر قاجار تأسیس کرد. روزنامه مظفری تنها یک نشریه محلی نبود، یک نشریه فراملی و حتی فرمانطقه‌ای بود که در بوشهر منتشر می‌شد. اخباری که روزنامه مظفری فرضاً درباب جنگ ترانسوال (جنگ انگلیس در آفریقا)، جنگ روسیه با ژاپن و انقلاب ۱۹۰۵ روسیه تزاری منتشر کرد، در سرتاسر جنوب ایران منحصربه‌فرد بود. این روزنامه همچنین به شکل جینی و ابتدایی پدیده‌ای را که امروز به «شهروند-خبرنگار» معروف است، در بوشهر راه انداخت. چندین خبر، تحلیل و نامه از شهروندان بوشهری، ایرانی و حتی غیرایرانی چاپ و منتشر کرد (یاحسینی، ۱۴۰۱).

رویکرد ضدبیگانه و ضداستعماری سردبیر روزنامه مظفری ابتدا از سفر لرد کرزون نایب السلطنه دولت انگلیس در هندوستان به بوشهر آغاز شد. لرد کرزن در این سفر پر ماجرای تاریخی که باید براساس برنامه پیشین از بندرعباس، بندرلنگه و بندر بوشهر دیدن می‌کرد، به منظور تحقیر ایرانیان از این کار خودداری کرد. وی حتی از دیدار علاءالدوله حکمران فارس که مظفرالدین شاه او را به استقبال لرد کرزن فرستاده بود، اجتناب کرد. این اقدام لرد کرزن موجب شد که لیبب الملک در روزنامه مظفری برای نخستین بار به رفتار او ایراد گرفته و آن را تحقیر ایران و ایرانی بدانند. به دنبال این اقدام لیبب الملک، سالار معظم حکمران وقت بوشهر به منظور جلب خاطر انگلستان و جلوگیری از تحریک بیشتر، دستور توقیف روزنامه مظفری و سردبیر آن لیبب الملک را صادر کرد. این حرکت آغازی است بر چندین سال مبارزات فکری و قلمی علیه سیاست انگلیس در بوشهر و ایران که حاصل آن هجده بار تبعید و اسارت بود (محمدی و حق پرست، ۱۳۹۷: ۴۲). مشی ضد انگلیسی و ضد استعماری روزنامه مظفری همانند روزنامه حبل‌المتین در گزارش‌های سرکنسولگری بریتانیا در بوشهر (مشروطیت جنوب ایران، ۱۳۸۶: ۲۲) آمده است:

«روزنامه حبل‌المتین که در کلکته چاپ و منتشر می‌شد و در ایران هم تیراژ بسیار زیادی دارد در سرتاسر سال به چاپ و انتشار مقالات ضد انگلیسی راجع به موضوعات گوناگون پرداخت. میسیون سیستان و ملاقات رسمی ایران و انگلیس در چابهار برای حل و فصل مسائل حل نشده مکران و بلوچستان ایران و از این دست موضوعات سوژه‌های زیادی را برای این روزنامه فراهم آورد»

این گزارش درخصوص توقیف روزنامه مظفری نیز آورده است:

«سردبیر و مدیر روزنامه مظفری چاپ بوشهر که سه سال پیش در ارتباط با چاپ مقاله‌ای راجع به حوادث مربوط به سفر عالیجناب نایب السلطنه هند فلک گردیده بود در خلال سال هم به خاطر چاپ مقالات و مبارزاتش علیه اصلاحات دولت مرکزی، روزنامه‌اش به حال تعلیق درآمد. اما درست بعد از پایان سال که در ارتباط با همین موضوع به تهران فراخوانده شد به محض اینکه به خرمشهر رسید اجازه یافت به بوشهر بازگردد».

به دنبال انعکاس خبر توقیف روزنامه مظفری و دستگیری لیبب‌الملک در محافل انقلابی وقت و با اعمال فشار آزادی‌خواهان، سرانجام با کمک اعتمادالسلطنه، لیبب‌الملک از زندان آزاد شد. آزادی او بر شدت فعالیت‌هایش مبنی بر اهداف و آرمان‌های آزادی‌خواهانه مشروطه‌طلبان جنوب ایران افزود، به‌نحوی که روزنامه مظفری به‌عنوان یکی از ارکان اصلی مشروطه‌طلبان درآمد. هم زمان با فعالیت هرچه بیشتر بلژیکی‌ها و واگذاری گمرکات جنوب به آنان که واکنش‌های مختلفی را در محافل سیاسی روز به دنبال داشت، در بوشهر و جنوب ایران نیز با توجه به به‌کارگیری بلژیکی‌ها در گمرکات بنادر جنوب، لیبب‌الملک روزنامه مظفری را به تربیونی علیه اقدامات بلژیکی‌ها تبدیل کرد و در سلسله مقالاتی آنان را مورد انتقاد قرار داد که این انتقاد سرآغاز آوارگی وی به‌شمار می‌رود. بنابراین، به دستور حکومت مرکزی، شخص اتابک اعظم و حکمران وقت بوشهر احمدخان دریابگی دستگیر و به خرمشهر تبعید شد. تحولات سیاسی به‌وجود آمده در پایتخت و هم زمانی آن با ترور اتابک اعظم موجب شد که وی آزاد و بار دیگر در سال ۱۳۲۴ ه. ق. به بوشهر بازگردد (یاحسینی، ۱۳۷۴: ۵۴).

گزارش‌های بالیوز بریتانیا در بوشهر نشان می‌دهد روزنامه مظفری همواره زیرتبع سانسور و تعطیلی بوده است. رویارویی با حکمران و افراد ذی نفوذ و قدرتمند موجب تعطیلی مکرر آن شده است. از جمله در مقطعی زمانی این روزنامه ناچار بود تنها برای مشترکان خارج از بوشهر نسخه‌های خود را ارسال کند و در بوشهر به تعداد سه نسخه برای افراد خاص توزیع کند (همانجا: ۷۷). این سلسله گزارش‌ها نشان می‌دهد فعالیت این روزنامه در بوشهر برای کشور استعمارگری مانند بریتانیا مزاحمت‌های متعددی فراهم کرده است. با این وجود انگلیسی‌ها برای پوشش خبری خود و اطلاع به موقع از تحولات جنوب ایران نخستین سیستم خبرگیری در بوشهر از سوی کنسولگری بریتانیا در بوشهر طراحی و راه‌اندازی کردند. سرویس‌های سیاسی و امنیتی انگلیس در بوشهر، با پرداخت پول و کالا، چندین بوشهری را اجیر کردند تا کلیه اخبار شهر بوشهر را به‌طور هفتگی برای آنان تهیه کرده، نوشته و به آنان تحویل دهند. انگلیسی‌ها علاوه بر بهره‌برداری عملی و روزانه از این خبرها و گزارش‌ها، در تنظیم گزارش‌های هفتگی، ماهانه و سالیانه خود به هندوستان و سفارت انگلیس در تهران و وزارت خارجه بریتانیا در لندن نیز سود می‌بردند. به گفته یاحسینی (۱۴۰۱) این سیستم خبرگیری و خبرگزاری و ماهیت و کارکرد آن، چنان سری و مخفی بود که تا امروز نیز ما چیز زیادی

از آن و نام و نشان مُخبرها نمی‌دانیم. البته نمونه کشف و افشاشده چنین پدیده‌ای، در فارس بزرگ، کتاب بسیار ارزشمند «وقایع اتفاقیه: مجموعه گزارش‌های خفیه‌نویسان انگلیس در ولایات جنوب ایران» است که در سال ۱۳۶۱ طبع شده و اتفاقاً حاوی اخبار مهم و قابل تأملی در باب بوشهر نیز است.

جدا از انگلیسی‌ها در بوشهر، ظاهراً نخستین خبرنگارهای بوشهری یا مقیم بوشهر، برای برخی از نشریات انگلیسی در لندن و همچنین نشریات انگلیسی و روزنامه‌های فارسی‌زبان چاپ هندوستان کار کرده و خبر ارسال می‌کردند اما تا امروز، اخبار نشریات انگلستان و هندوستان راجع به بندر و شهر بوشهر حتی مورد کاوش اولیه و ابتدایی نیز قرار نگرفته است؛ ولی با وجود این، رجوعی حتی سرسری به آرشیو این نشریات، بیانگر این نکته مهم تاریخی است که دست‌کم از نیمه اول عهد قاجار، شهر بوشهر دارای مُخبرهایی ایرانی یا غیرایرانی بودند که اخبار و تحولات شهر را برای برخی از نشریات منتشرشده در لندن و همچنین برخی روزنامه‌های انگلیسی‌زبان و فارسی‌زبان طبع هندوستان ارسال می‌کردند(همان).

نتیجه گیری

بی شک مطبوعات نقش اساسی در پیروزی جنبش مشروطیت در ایران داشته است. گرچه رهبران فکری جنبش مشروطیت مانند سیدجمال‌الدین اسدآبادی باعث شدند تضاد بین حاکمیت موجود در ایران با کشورهای متمدن‌تر جهان بیشتر آشکار شود اما همان گونه که مورخان (کسروی، ۱۳۸۷) اذعان می‌دارند گسترش اندیشه مشروطه‌خواهی به عامه مردم و سطوح زیرین طبقات اجتماعی مدیون رشد و گسترش مطبوعات و روزنامه و تأسیس نهادهای آموزشی مدرن مانند مدارس جدید است. در این میان بندر بوشهر به عنوان مهمترین بندر ایران در خلیج فارس دروازه ورود عناصر تمدنی جدید بوده است و از جمله رهاوردهای مدرنیته در این شهر مطبوعات و روزنامه است. روزنامه مظفری بوشهر نقش مهمی در بیداری ایرانیان به ویژه در خطه جنوب و خلیج فارس داشته و زمینه فکری و فرهنگی مشروطیت را مهیا نموده است و به نوعی یک از ارکان جامعه مدنی به تعبیر امروزی به حساب می‌آید.

شرح فعالیت‌های روزنامه‌نگاری در بوشهر و ظهور روزنامه‌ای مانند مظفری در این شهر در دوران مشروطیت نشان می‌دهد فعالیت این نشریه تنها به این شهر و دیار منحصر نبوده بلکه گستره فعالیت آن فراتر از آن است. این روزنامه گرچه در بندر بوشهر چاپ و منتشر می‌شد اما اخبار و گزارش‌های متعددی از اقصی نقاط کشور و حتی خارج از مرزهای جغرافیایی منتشر می‌کرد و در این راستا منافع ایرانیان خارج از کشور را دنبال می‌کرد. برای مثال در گزارش سرکنسولگری بریتانیا در بوشهر آمده است که در یکی از شماره‌های منتشر شده این روزنامه، نامه‌ای از شهر نجف به چاپ می‌رسد که در آن از قصد دولت ترکیه برای وضع خدمت نظام وظیفه برای ایرانیان ساکن در آن شهر حکایت دارد. در این مورد گفته شده که تلگراف‌هایی هم توسط مردم ساکن در نجف به تهران و استانبول فرستاده شده که بی نتیجه بوده و روحانیون دستور بستن بازار محلی را صادر کرده‌اند (مشروطیت جنوب ایران، ۱۳۸۶: ۸۰).

گسترش عرصه‌های روزنامه‌نگاری در دوران مشروطیت به خارج از مرزها (که روزنامه مظفری نمونه‌ای از آن است) و عدم محدودیت آن به قلمرو سرزمینی خاص پیام‌آور عصری است که بعدها با گسترش ارتباطات به دهکده جهانی تعبیر می‌شود. در این شرایط هر اتفاق در گوشه و کنار جهان بازتاب جهانی پیدا می‌کند و مورد توجه و عبرت‌آموزی ساکنان یک کشور یا منطقه یا حتی یک شهر و روستای خاص قرارگیرد. چنانچه حوادث جنگ روسیه و ژاپن و وقایع و پیشرفت‌های ملل دیگر که از طریق فعالیت‌های روزنامه‌نگاری منعکس می‌شود مورد استفاده و زمینه تحول خواهی را فراهم می‌کند.

با نگاهی مجدد به عرصه‌های فعالیت‌های روزنامه‌نگاری در بوشهر و روزنامه مظفری آشکار می‌شود که بنیان‌گذاران و گردانندگان این روزنامه به خوبی می‌دانستند که هرگونه دگرگونی اجتماعی مثبت و پیشرفت ملت در همه عرصه‌ها صرفاً با تغییر نظام سیاسی انجام نمی‌گیرد بلکه لازمه آن دگرگونی در فرهنگ برای پذیرش عناصر جدید است. از این رو فعالیت این روزنامه تنها به عرصه‌های سیاسی منتهی نشده بلکه در زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی و نیز جریان داشته است. توجه به موضوع زنان و لزوم آموزش و سوادآموزی و مشارکت اجتماعی آنان، وطن دوستی و فداکاری در راه میهن از دیگر مقولات مورد تأکید این روزنامه است. این راهبردها که با شیوه‌های مختلف به کار گرفته شده است موجب روشنگری و آشنایی ایرانیان با دستاوردهای اجتماعی و فرهنگی دیگر ملل شد و زمینه اجتماعی و فرهنگی تحول خواهی و مشروطه‌طلبی را در سال‌های بعد فراهم کرد.

در زمینه روند نوگرایی و مدرنیته در جامعه ایران و ارتباط آن با مطبوعات عصر مشروطیت می‌توان گفت دو جریان نوگرایی و تحول خواهی در ایران عصر قاجار به تدریج اتفاق افتاد. یکی جریان نوسازی از بالا بود که بنا به ضرورت و توسط دولت مرکزی و در پاسخ به نیازهای کشور ایجاد شد که مطبوعات دولتی، تأسیس مدارس به سبک جدید و غیره از این میان بود و دیگری روند نوگرایی از پائین که با ارتباطات ایرانیان با خارج از کشور و آگاهی آنان از تحولات کشورهای متمدن‌تر و گسترش فعالیت‌های مطبوعات غیردولتی در داخل و خارج از کشور مانند حبل‌المتین بانی رونق گرفت. روزنامه مظفری بوشهر را می‌توان از جریان دوم دانست. تلفیق این دو جریان در اواخر دوره قاجاریه به وقوع انقلاب مشروطیت انجامید.

همچنین با بازخوانی نقش روزنامه‌نگاری عصر مشروطیت و جایگاه روزنامه مظفری بوشهر در آن میان باید گفت فعالیت‌های روزنامه مظفری همواره با دو عامل استبداد و استعمار در تقابل بوده است و همین رویارویی و رویکرد ضداستعماری و ضداستبدادی، بارها موجب تعطیلی روزنامه مظفری و مجازات سردبیر آن را فراهم کرد. می‌توان این رویکرد را ناشی از نزدیکی و

مجاورت روزنامه‌نگاران این دیار با استقرار نیروهای امپراتوری بریتانیا و تمرکز آن در بندر بوشهر و خلیج فارس دانست. بنابراین برخلاف بسیاری از مطبوعات منتشره در مرکز که از اتفاقات جنوب ایران دور بودند روزنامه‌نگاران این خطه حضور استعمارگران را از نزدیک نظاره‌گر بودند و بنا بر روحیه وطن‌دوستی و آزادی‌خواهی آن را بر نمی‌تافتند.

سرانجام اینکه با مروری مجدد به فعالیت‌های روزنامه مطفری می‌توان عشق و علاقه به ترقی‌گردانندگان آن به ایران را مشاهده کرد. گزارش اخبار مربوط به بوشهر و رویدادهای رخ داده در سراسر سواحل و جزایر خلیج فارس با نگاهی ملی‌گرایانه در کنار ذکر اخباری در مورد ترقیات ملت‌های اروپایی و پیشرفت‌های خیره‌کننده کشورهای شرقی مانند ژاپن و مقایسه آنان با وضعیت آن روز ایران و خلیج فارس نشان دهنده علاقه و اهتمام این مطبوعات به رشد و پیشرفت کشور است و از نکات ارزنده این روزنامه به‌شمار می‌رود.

منابع

۱. آدمیت، فریدون (۱۳۵۵) / *امیرکبیر و ایران*، تهران: انتشارات خوارزمی، جلد ۵.
۲. ادوردگراندویل، براون (۱۳۸۶) *تاریخ مطبوعات و ادبیات ایران در دوره مشروطیت* (سه جلد در یک جلد)، مترجم: محمد عباسی، تهران: نشر علم، چاپ اول.
۳. انگلستان، کنسولگری بوشهر (۱۳۸۶) *مشروطیت جنوب ایران به گزارش بالیوز بریتانیا در بوشهر ۱۹۱۵-۱۹۰۵ م/ ۱۳۳۳-۱۳۲۳ ه ق*، ترجمه و تدوین: حسن زنگنه، تهران: موسسه مطالعات و تاریخ معاصر ایران؛ بوشهر: بنیاد ایران شناسی شعبه استان بوشهر.
۴. حیل المتین ۱۹۰۷
۵. بلندی، فاطمه؛ محمدی، حسین؛ تهامی، مرتضی و پورآرین، فواد (۱۴۰۱) *مطبوعات و نحوه تعامل آنها با ارکان حکومت مشروطه (۱۳۲۶-۱۳۲۴ ق)*. ماهنامه علمی جامعه شناسی سیاسی ایران، سال پنجم، شماره دوازدهم، اسفند ۱۴۰۱، صص ۳۶۲۹-۳
۶. ذاکر حسین، عبدالرحیم (۱۳۸۴) *مطبوعات سیاسی ایران در عصر مشروطیت*، تهران، دانشگاه تهران، موسسه انتشارات و چاپ چهارم.
۷. رجب زاده، هاشم (۱۳۷۱) *جنگ روس و ژاپن به روایت ایرانیان، آینده*، سال هجدهم فروردین تا شهریور ۱۳۷۱ شماره ۱ تا ۶
۸. روزنامه مظفری، سال دوم، شماره ۴۶، رمضان ۱۳۲۱ هجری ص ۷۲۹
۹. روزنامه مظفری سال چهارم ش ۱۰، ذیقعد، ۱۳۲۳ هجری ص ۶
۱۰. رسول اف، رامین و راسخ، کرامت اله (۱۳۹۷) *نقش سیاسی اجتماعی مطبوعات در انقلاب مشروطیت با رویکرد تحلیل محتوای سرمقاله‌های روزنامه‌های روح القدس و صوراسرافیل: مطالعات فرهنگی و ارتباطات*، دوره ۱۴، شماره ۵۰، صص ۱۳-۳۴
۱۱. رفعتی پناه مهرآبادی، مهدی و سلیمانی دهکردی، کریم (۱۳۹۵) *بازخوانی مفهوم آزادی در مطبوعات مشروطه (۱۳۲۴-۱۳۲۷ ق)*، *مطالعات تاریخ فرهنگی*، سال هشتم، زمستان ۱۳۹۵، شماره ۳۰
۱۲. زنجانی زاده، هما و باغدار دلگشا، علی (۱۳۹۴) *بررسی جامعه شناختی روزنامه‌نگاری زنان در عصر مشروطه، مسائل اجتماعی ایران*، سال ششم بهار و تابستان ۱۳۹۴ شماره ۱
۱۳. سوزوکی، شین جو (۱۳۹۳) *سفرنامه سوزوکی شین جو، سفر در فلات ایران، پیاده‌گردی راهب بودائی ژاپنی در شمال و شرق ایران*، مترجم: هاشم رجب زاده و کینجی ئه اورا، تهران، انتشارات طهوری
۱۴. صدرهاشمی، محمد (۱۳۶۴). *تاریخ جراید و مجلات ایران*. اصفهان: انتشارات کمال، ۱۳۶۳، ج ۴
۱۵. کسروی احمد (۱۳۸۷) *تاریخ مشروطه ایران*، تهران، انتشارات نگاه
۱۶. کشاورز، سیدبنیامین و چایچی امیرخیز، احمد (۱۴۰۰) *بازتاب وقایع ژاپن بر اذهان عمومی اواخر قاجار، مجله پژوهش‌های علوم تاریخی*، سال ۱۲، شماره ۱ بهار ۱۴۰۰، صفحه ۱۹۶
۱۷. گوئل کهن (۱۳۶۰) *«تاریخ سانسور در مطبوعات ایران»*، تهران، نشر آگاه، چاپ اول ۱۳۶۰.
۱۸. محسنیان راد، مهدی (۱۳۷۶) *انقلاب، مطبوعات و ارزشها*، تهران، سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی
۱۹. محمدی، مجتبی و حق پرست، گالیا (۱۳۹۷) *توصیف بندر بوشهر و خلیج فارس در جریده مظفری (۱۳۲۲-۱۳۹۹ ه ق)*، *مطالعات خلیج فارس*، سال پنجم پاییز ۱۳۹۸ شماره ۲ (پیاپی ۱۸).
۲۰. محیط طباطبائی، محمد (۱۳۷۹) *تاریخ تحلیلی مطبوعات در ایران*، تهران، انتشارات بعثت، چاپ دوم
۲۱. مشایخی، عبدالکریم (۱۳۸۷) *جنبش مشروطه خواهی در بوشهر، پژوهش‌های تاریخی*، بهار و تابستان ۱۳۸۷ شماره ۲
۲۲. مولانا، حمید (۱۳۹۱) *سیر ارتباطات اجتماعی در ایران*، تهران، تهران: نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور، موسسه انتشارات کتاب نشر: بنیاد علمی فرهنگی مولانا، ۱۳۹۱
۲۳. یاحسینی، سیدقاسم (۱۴۰۱) *مصاحبه با خبرگزاری کتاب ایران*: <https://www.ibna.ir/fa/note/324790>
۲۴. یاحسینی، سیدقاسم (۱۳۷۴) *«صدسال مطبوعات بوشهر»*، بوشهر: اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان بوشهر، چاپ اول.
۲۵. یاحسینی، سیدقاسم (۱۳۹۳) *روزنامه مظفری بوشهر: وضعیت زنان پیش از مشروطه*، تهران، نشر شیرازه، چاپ دوم.